

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

140:2 • 2020

Konflikter, populism och historieundervisning

HENRIK ÅSTRÖM ELMERSJÖ*

Umeå universitet

Andreas Mårdh, *Om historieämnets politiska dimension: Diskursiva logiker i didaktisk praktik*, Örebro studies in education 60, Örebro studies in educational sciences with an emphasis on didactics 19 (Örebro: Örebro universitet 2019). 122 s. + fyra delstudier.

Avhandlingens innehåll och resultat

Andreas Mårdhs sammanläggningsavhandling i ämnet pedagogik angriper frågan om historieämnets politiska dimension från ett i sammanhanget nytt och intressant perspektiv. Tidigt får läsaren känslan av att Mårdh utifrån en något annorlunda horisont ger sig in i det historiedidaktiska fält som i Sverige mest befolkas av historiker, inte av pedagoger. Det är med en kritisk blick på fältets ofta använda teoretiska utgångspunkter, som Mårdh tar sig an att undersöka den politiska dimensionen i den didaktiska (här: skol-didaktiska) praktiken.

Det vetenskapliga problemet i avhandlingen beskrivs utifrån internationell forskning om så kallade *history wars*. Begreppet härstammar från Australien och Nordamerika, som benämning på de konflikter om historieämnet som har tenderat att uppstå i och med att fler grupper vill få sin historia erkänd som viktig kunskap. I många fall har det funnits ett konservativt motstånd mot sådana förändringar av historieämnets karaktär och innehållsliga fokus. Till detta lägger också Mårdh den högst aktuella frågan om populismens förhållande till demokrati och till utbildningsfrågor.

Avhandlingen leds av ambitionen att inte bara ta sig an det didaktiska problemet som lärare ställs inför på grund av att historia som medborgarfostrande ämne är politiskt omstritt, utan ger sig också i kast med det vetenskapliga problemet hur detta kan studeras. I förlängningen också diskutera hur vetenskaplig kunskap om den politiska dimensionens logiker kan användas i historieundervisningens praktik.

* Docent i historia med utbildningsvetenskaplig inriktning; fakultetsopponent.

Här menar Mårdh att befintlig forskning om historiedidaktiska praktiker i för stor utsträckning har använt otillräckliga begrepp, främst historiemedvetande och historiekultur, för att utforska historieämnets politiska dimension i debatt och i klassrumspraktiker. En ytterligare ambition med avhandlingen är därför att även överväga nya teoretiska begrepp.

Avhandlingen har ett tredelat syfte, som återspeglar sammanläggningsavhandlingens olika delstudier. För det första, föreslå en diskursteoretisk vokabulär med vilken den politiska dimensionen av historieämnets praktiker kan studeras. För det andra, empiriskt klargöra enligt vilka diskursiva logiker historieämnets praktiker verkar. För det tredje, rekommendera en teoretisk förståelse av populism som äger relevans för demokratisk historieundervisning. Syftet uppnås med hjälp av fyra forskningsfrågor som vägleder varsin av avhandlingens fyra delstudier. Teoretiskt tar avhandlingen avstamp i pragmatisk utbildningsfilosofi och post-strukturell diskursteori.

I den första delstudien, svarande mot det första syftet, föreslår Andreas Mårdh tre kriterier mot vilka analytiska begrepp och ramar för studier av den historiska dimensionen i historieklassrum kan prövas. Det analytiska ramverket som prövas är Jason Glynos och David Howarths begrepp *logics of critical explanation*, en term som också är genomgående i hela avhandlingen och bygger på tre logiker som bärande i en given praktik: en social logik; som handlar om den övergripande diskursiva koherensen i en praktik, den försanthållande logik som diskursivt skapar förutsättningar för att en praktik förstås som sammanhållen. Politisk logik beskriver hur praktiker hela tiden omskapas genom kontingenta dispyter där praktiken delas i olika typer av dikotomier, som förutsätter ett "vi" och ett "dem". Den politiska logiken kan därmed användas för att utläsa hur kontradiktoriska förhållanden skapas och upplöses i en specifik praktik. Fantasmatisk logik beskriver kollektiva rädslor och förhoppningar som verkar vägledande på ett ideologiskt plan i en viss praktik. Dessa formuleras som ideologiska narrativ. Fantasmatisk logik söks i de narrativ som deltagarna i en praktik använder för att skapa riktning och mening i praktiken.

Genom en både kritisk och affirmativ läsning av Glynos och Howarth visar Mårdh att tre kriterier kan användas för att visa logikbegreppets användbarhet, kriterier som kanske har varit mindre framträdande i svensk historiedidaktisk forskning. Dessa kriterier är, för det första, praktikens primat; det är praktiken i sig som ska studeras. För det andra, empirisk öppenhet – också de grundläggande elementen bör studeras med öppna frågeställningar. För det tredje, premierandet av "det politiska"; det är i första hand konflikter inom praktiken som bör studeras. I delstudien konstateras, inte helt överraskande, att Glynos och Howarths logikbegrepp, uppfyller dessa kriterier. Detta visas bland annat genom korta utdrag ur empiriska

studier, som primärt använts i den andra delstudien, och förslag på analys av dessa.

I den andra delstudien, svarande mot det andra syftet, att empiriskt klargöra enligt vilka diskursiva logiker historieämnets praktiker verkar, sätts *logics of critical explanation* på empiriska prov. Här har klassrumspraktiker undersökts och empirin består av tolv filmade lektionstillfällen om 20 timmar där två olika lärare leder undervisningen i tre olika klasser. Den analytiska metoden benämns "retroduktion" och utgör en analytisk process där en successiv jämkning mellan teoretiska utgångspunkter och empiriska fynd äger rum för att göra problematiska fenomen begripliga.

Studien visar att historieidealism och gradvisa framsteg är en social logik som artikuleras i klasserna. En allmänt accepterad historieidealism verkar därmed stabiliserande på klassrumspraktikerna. Den politiska logik som framträdde visade sig i att diskussioner mellan eleverna tenderar att inte bara gälla olika ståndpunkter i nuet utan eleverna använde också historiska samhällskrav som liknande deras egna nutida. Mårdh kallar detta för temporal ekvivalens. Gällande den fantasmatiska logiken eller det ideologiskt grundade metanarrativ som genomsyrar den praktiska logiken under de studerade lektionerna identifieras rädslan för historiens upprepning. Mårdh redovisar flera segment ur klassrumsundervisningen för att visa hur dessa logiker framträder i olika situationer i undervisningen.

Avhandlingens tredje delstudie svarar mot det andra syftet, men denna gång riktas sökarmotivet mot en populistisk debatt om historieämnet. Också den tredje studien utgår teoretiskt från *logics of critical explanation*, men med tillägg av Ernesto Laclaus förståelse av populism, som handlar mer om hur "folket", genom olika krav mobiliseras än om en förenkling av politiken. I studien används denna definition av populism för att sätta ljuset på hur tillsynes olika krav binds samman i en given diskursiv praktik.

Källmaterialet för denna delstudie utgörs av kommentarer på de högerpopulistiska forumen *Avpixlat* och *Exponerat*, i anslutning till en debatt som uppstod under våren 2015 när *Dagens Nyheter* "avslöjade" att många historieläroböcker nämner mycket få kvinnor vid namn. Debatten blossade upp ordentligt när utbildningsministern Gustav Fridolin (MP) antydde att det kanske borde sättas press på läroboksförlagen att bättre följa läro- och kursplaner. Närmare 700 kommentarer på ovan nämnda forum studeras i syfte att beskriva de diskursiva logiker under vilka den här debatten fördes.

Andreas Mårdh visar att den populistiska debatten formades under den sociala logiken historia som mänsklighetens framsteg, där en tydlig positivism gjorde sig gällande genom antagandet att en legitim historieundervisning är den som sanningsenligt återger det förflutna "som det faktiskt var" (s. 90). I mycket nära anslutning till detta ser Mårdh också en politisk logik:

det populistiska kravet om objektiv historieundervisning. I enlighet med populismteorin sammanlänkas kraven om kunskap, katederundervisning och tidigare betygssättning med krav om objektiv historieundervisning, under parollen "sanning". En fantasmatisk logik pekas också ut här – rädslan för kunskapsförfall och historisk förnekelse – och i den högerpopulistiska diskussionen skrivs historieundervisningens riktning in i ett dystopiskt narrativ om det svenska skolsystemets totala kollaps. Mårdh konstaterar att det i dessa populistiska forum saknas reflektion kring historieämnets dimension av medborgerlig fostran.

Avhandlingens fjärde delstudie svarar mot det tredje syftet att föreslå en teoretisk förståelse av populism som äger relevans för demokratisk historieundervisning. På vilka grunder kan populismens logik omvärderas och utgöra ett giltigt modus för demokratisk historieundervisning?

I delstudien gör Andreas Mårdh och medförfattaren, Asgeir Tryggvason, komparativa läsningar av filosofen John Dewey och den politiske teoretikern Ernesto Laclau i syfte att visa att populismens diskursiva element inte är oförenliga med Deweys syn på demokratisk gemenskap. Författarna läser Laclaus beskrivning av de diskursiva elementen i populismen som ett möjligt sätt att specificera Deweys beskrivning av demokratiska gemenskaper. Dessutom visar författarna att "demokrati" i Deweys tolkning av en demokratisk utbildning framställs som fri från konflikter. Genom att fokusera beskrivningarna av "folket", som något som definierar sig självt i både Laclaus och Deweys texter visar Mårdh och Tryggvason att Laclaus förståelse av populism kan tillföra en politisk dimension till Deweys förståelse av demokratisk utbildning.

I sammanfattningen av resultaten, förlagd till slutet av kappan, menar Andreas Mårdh att hans studier av klassrumspraktik och de empiriskt grundade slutsatserna om hur den politiska dimensionen iscensätts i klassrummet är ett viktigt bidrag till fältet. Även om just klassrumsstudier är vanliga i det didaktiska fältet är de sällan fokuserade på konflikter. Tidigare studier har därför ofta missat viktiga delar av historieämnets politiska dimension och hur denna praktiskt iscensätts.

Angående historieundervisning och populism menar Mårdh att avhandlingen ger en fingervisning om hur begreppet "folk" i historieundervisningen kan öppnas och fyllas med något annat än etnicitet och samtidigt uppmuntra elever att artikulera samhällspolitiska krav. Avslutningsvis argumenterar Mårdh för att historiedidaktiken behöver en mer diskursteoretisk ingång i sin analytiska repertoar för att djupare kunna undersöka ämnets politiska dimension. Därmed menar han att hans avhandling har bidragit med analytiska begrepp och även ett möjligt teoretiskt samlande perspektiv.

Kritiska synpunkter

Det är ett mycket angeläget och högaktuellt ämne som Andreas Mårdh adresserar i sin avhandling. Spikningstiden (september 2019) sammanföll också med en tämligen stor debatt i medierna angående Skolverkets förslag om att studierna i historia i grundskolan tidsmässigt skulle påbörjas med 800-talet, och att antiken därmed skulle hamna utanför det centrala innehållet i historiekursen. Precis som i den debatt som ingår i Mårdhs studier tenderade debatten om ett särskilt ämnesinnehåll i historieämnet bli en intensiv debatt om historieämnets karaktär, mening och syfte i största allmänhet; en alltigenom politisk diskussion med andra ord.

Historiedidaktik är ett ämne som har utforskats från flera perspektiv i Sverige sedan 1980-talet, men det är också ett ämne som i tämligen stor utsträckning har behandlats inom historieämnet och inte inom pedagogikämnet. Jag tror det är viktigt att låta ett ämne som berör både ett historievetenskapligt och ett didaktikvetenskapligt problem belysas från olika utgångspunkter, och det är naturligtvis lättare att tänka utanför boxen om man faktiskt befinner sig utanför den. Om "boxen" är det historiedidaktiska forskningsfält som utvecklats vid historiska institutioner och sedan befruktat historiedidaktiska forskarskolor med utgångspunkt i lärande, är det mycket viktigt att utmaningar kommer från andra håll.

Att ta sig an ett vetenskapligt problem lite från sidan för dock också med sig risken att förbise en del av den tidigare forskningen i ämnet. Andreas Mårdh är dock väldigt tydlig med att den kritik han för fram angående begreppen historiemedvetande och historiekultur inte grundar sig i hur de har använts i tidigare forskning, utan i hur de inte är avpassade för att studera den politiska dimensionen av undervisningspraktik. Exempelvis påpekar han att den politiska dimensionen i Jörn Rüsens konception av historiekulturens dimensioner är alltför inriktad på politisk legitimering och inte i tillräcklig utsträckning teoretiserar kring hur historieämnet är omgärdat och genomsyrat av konflikter (s. 13).

Kritiken är intressant och förmodligen också befogad i någon mån. Det är sällan som studier med utgångspunkt i historiemedvetande eller historiekultur ger utrymme åt den här typen av ontologiska och epistemologiska diskussioner om just konflikter runt historieämnet. Å andra sidan har Mårdh bortsett från en av de viktigare delarna i den tidigare forskningen gällande historieämnets politiska dimension: forskningen som rör internationella och nationella konflikter om historia, historisk rättvisa och konkreta lärobokskonflikter. Dessa ämnen har studerats utifrån många olika utgångspunkter genom åren, definitivt inte bara med utgångspunkt i begreppen historiemedvetande och historiekultur. Dessutom har Rösen ofta tolkats något annorlunda – med mer fokus på just konflikter –

i svensk forskning angående diskussioner om historia.

Avsaknaden av förhållningssätt till den här typen av forskning är definitivt ett problem i avhandlingen, mest för att Andreas Mårdhs intressanta resultat angående logikerna i den diskursiva praktiken hade förtjänat att ställas i relation till den här typen av forskning. Som exempel kan nämnas att Mårdh presenterar begreppet "temporal ekvivalens" som något att ta fasta på gällande logikerna i historieämnets politiska dimension; att det i studien går att se en sammanlänkning av politiska krav som går rakt igenom tiden och inbegriper mer än en tidsdimension. Ett liknande begrepp från forskning om historieläromedel och historisk rättvisa är *multidirectional narratives*, som hade kunnat fungera fördjupande på Mårdhs analys av temporal ekvivalens.

Ett annat problem är studiens fokus på tre olika syften, som möjligen kan härledas till att avhandlingen är en sammanläggningsavhandling. Jag skulle nog snarare hävda att det är en brist på tydlig genomgripande forskningsdesign som ligger bakom att artiklarna ibland känns lite för disparata. Även en sammanläggningsavhandling kan ha ett fokuserat syfte, men det kräver en tydlig plan och att den övergripande forskningsdesignen också speglar denna, och det har saknats här. Det ska dock sägas att Mårdh gör ett mycket bra jobb med att hålla samman studien i kappan. Icke desto mindre, studierna som sådana, och även de olika syftena, pekar ibland i väl olika riktningar. Framför allt den fjärde delstudien är svår att se som tydligt kopplad till övriga.

Den teoretiska utgångspunkt som presenteras förefaller intressant för förståelsen av historieämnets politiska dimension. Det är förstås en mer generell teori och inte ett analytiskt ramverk som är helt och fullt anpassat för just historieämnet. Detta skulle kunna ses som ett problem på samma sätt som Andreas Mårdh menar att tidigare använda teoretiska utgångspunkter för studier av historieämnets politiska dimension inte är anpassade för just den politiska dimensionen. Att teorier är transitiva och kan användas i flera fält gör dem oftast mer fruktbara. Bortsett från de ontologiska skillnaderna mellan teorier om historiekultur och den poststrukturella utgångspunkt som Mårdh intar finns också andra skillnader. Emedan de olika dimensionerna i Rüsens konception av historiekultur möjliggör en analys av hur dessa dimensioner är konfigurerade inbördes i olika debatter om historisk kultur, öppnar *logics of critical explanation* för jämförelser mellan logikerna i olika skolämnen, vilket skulle kunna fungera som utgångspunkt i en jämförelse mellan hur logikerna i historieämnet skiljer sig från logikerna i andra samhällsorienterande ämnen.

Även om studiens syfte i mångt och mycket går ut på att presentera nya teoretiska infallsvinklar är ändå det empiriska materialet väl litet för att

det ska vara möjligt att på djupet pröva ett nytt teoretiskt angreppssätt. Eftersom avhandlingen också griper över flera områden som empiriskt inte har någon omedelbar koppling till varandra – klassrummets iscensättande av historieundervisning kontra högerpopulistiska debatter – blir det teoretiska djupet delvis lidande av väl tunn empiri och möjligheterna att använda många exempel för att visa på generella mönster. Det kan överlag utgöra ett problem i avhandlingar med tydligt teoretiska ambitioner, att det empiriska underlaget som ska visa fruktbarheten i ett analytiskt angreppssätt blir för ytligt, och därmed kan inte fruktbarheten visas särskilt tydligt, utan måste prövas i senare studier.

Med det sagt har Andreas Mårdh ändå tagit sig an uppgiften att från en delvis ny synvinkel undersöka historieämnets politiska dimension med en tydligt prövande och analytisk blick. Han har därmed angripit både ett didaktiskt och ett vetenskapligt problem och det är en klart ambitiös utgångspunkt. Även om det empiriska materialet är litet och möjligheterna att generalisera angående resultaten är små har ändå Mårdh, teoretiskt, lyckats sätta fingret på viktiga logiker i både det alltid aktuella offentliga samtalet om historieämnets riktning och betydelse, och i klassrumspraktiken.

Jag tror dock att Andreas Mårdhs avhandling hade blivit än bättre om de delar av det internationella historiedidaktiska fältet som faktiskt sysslar med historiekonflikter och historisk rättvisa hade använts mer för att förtydliga skillnader och potentiella likheter mellan det analytiska ramverk som föreslås här, och de som redan används i den typen av undersökningar. I anslutning till detta fält hade kanske fler slutsatser kunnat dras och fler linjer målats upp. Samtidigt har Mårdh tydligt adresserat vetenskapliga problem som didaktiska forskare som vill undersöka klassrummets eller det offentliga samtalets logiker ställs inför. Detta har han gjort genom att använda en delvis ny vokabulär och för ämnet delvis nya analytiska kategorier. Oavsett mina invändningar är det här en välskrivna avhandling som presenterar viktiga resultat och slutsatser. Resultat och slutsatser som förhoppningsvis kommer att diskuteras, samt både utmanas och användas i framtida historiedidaktisk forskning.